

СТРУКТУРА ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ – ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ

STRUCTURE OF STUDENTS' TRAINING – FUTURE TEACHERS OF MUSIC – TO PEDAGOGICAL IMPROVISATION

У статті докладно розглянуто сутність синтезу структурних компонентів підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації. Визначено, що педагогічними умовами формування в майбутніх учителів музики готовності до педагогічної імпровізації є мотиваційне забезпечення підготовки студентів; опанування теоретичних знань і процесуальної сутності педагогічної імпровізації; формування комплексу імпровізаційних умінь і навичок, що загалом забезпечує ефективність інтуїтивного пошуку оперативного прийняття педагогічного рішення, адекватного несподіваній ситуації навчально-музичної комунікації та спрямованого на коригування її мети, змісту, методичних прийомів. Педагогічні умови активно впливають на мотиваційний, змістово-процесуальний і конструктивний компоненти професійної готовності майбутніх педагогів-музикантів загальноосвітнього профілю до педагогічної імпровізації, створюючи можливість розробки структури їхньої підготовки.

Мета мотиваційного компонента – сформувати в майбутніх учителів музики комплекс мотивацій щодо готовності до педагогічної імпровізації. Відповідно до мети основні завдання передбачають: обґрунтування ролі мотиваційного компонента у формуванні готовності до педагогічної імпровізації; виявлення складу реально існуючих мотивів музично-педагогічної діяльності вчителів; створення і впровадження в практику музично-естетичного навчання і виховання комплексу мотиваційного забезпечення готовності до педагогічної імпровізації. Змістово-процесуальний компонент має на меті забезпечити формування у майбутніх учителів музики означеного компонента готовності до педагогічної імпровізації. Основне завдання полягає у визначенні змісту, об'єму, структури навчального матеріалу, опанування якого дасть змогу реалізувати мету. Мета і завдання змістово-процесуального компонента структури професійної підготовки до педагогічної імпровізації визначили його зміст, який складається з двох взаємопов'язаних частин теоретичних і процесуальних знань майбутніх учителів музики.

Конструктивний компонент має на меті сформувати у студентів – майбутніх учителів музики готовність до педагогічної імпровізації. Основними завданнями цього компонента є: формування конструктивного компонента, який сприятиме становленню мотиваційного і змістово-процесуального компонентів; розробка комплексу специфічних педагогічних дій, які формують у майбутніх учителів музики готовність до педагогічної імпровізації.

Визначення мотиваційного, змістово-процесуального і конструктивного компонентів у структурі професійної підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації природно впливає із специфіки уроку музики та є об'єктивною умовою реалізації навчальних програм з музики.

Ключові слова: структура, структурні компоненти, готовність, педагогічна імпровізація.

In the article the structural components of preparation of future music masters are thoroughly analysed to pedagogical improvisation. Certainly, that the pedagogical terms of forming for the future teachers of music of readiness to pedagogical improvisation is: motivational providing of preparation of students; capture theoretical knowledge and judicial essence of pedagogical improvisation; forming of complex of improvisation abilities and skills, that provides efficiency of intuitional search of operative acceptance of pedagogical decision, adequate an unexpected situation educational-musical communication and directed on the correction of its purpose, maintenance, methodical receptions on the whole. Pedagogical terms actively influence on motivational, semantically judicial and structural components of professional readiness of future teachers-musicians of general type to pedagogical improvisation, creating possibility of development of structure of their preparation. In scientific researches it is underlined that professional readiness to pedagogical activity is the difficult synthesis of structural components – motivational, semantically judicial, structural, which, in same queue, need comprehensive analysis in relation to preparation of students-musicians to pedagogical improvisation. Consequently, the purpose of the article is finding out of essence of synthesis of the noted structural components of professional preparation of future music masters to pedagogical improvisation.

Purpose of motivational component – to form for future music masters the complex of motivations in relation to readiness to pedagogical improvisation. In accordance with a purpose basic tasks provide for: a ground of role of motivational component is in forming of readiness to pedagogical improvisation; exposure of composition of really existent reasons of activity of teachers; creation and introduction in practice musically aesthetically beautiful studies and education of complex of the motivational providing of readiness to pedagogical improvisation.

Semantically judicial component has for an object to provide forming for the future teachers of music of the noted component of readiness to pedagogical improvisation. A basic task consists in determination of maintenance, volume, structure of educational material a capture which will enable to realize a purpose. Purpose and task semantically judicial component of structure of professional preparation to pedagogical improvisation defined his maintenance which consists of two parts of theoretical and judicial knowledge of future music masters.

Structural component has for an object to form for students – future music masters readiness to pedagogical improvisation. The basic tasks of this component is: forming of structural component which will be instrumental in becoming motivational and semantically judicial components; development of complex of specific pedagogical actions which form for future music masters readiness to pedagogical improvisation.

Determination motivational, semantically judicial and structural components in the structure of professional preparation of future music masters to pedagogical improvisation naturally swims out from the specific of music lesson and is the objective condition of realization of on-line tutorials from music.

Key words: structure, structural components, readiness, pedagogical improvisation.

УДК [378.147:37.011.3-051:78]:005.336.5

Смиренький В.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри музики і хореографії
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Чугай С.С.,

студент магістратури
факультету початкової, технологічної
та професійної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Формування в студентів – майбутніх учителів музики готовності до педагогічної імпровізації може бути ефективним і плідним за педагогічних умов, коли створюється атмосфера свідомої співпраці педагога та студентів з метою досягнення конкретних запланованих результатів. «Оскільки педагогічні системи за своєю суттю є процесуальними, їх динамізм і здатність до зміни можуть забезпечуватись організованою взаємодією компонентів системи в русі, який відбувається за певних внутрішніх і зовнішніх умов. Виходячи з цього, можна визначити педагогічні умови як сукупність різнопланових факторів (компонентів), необхідних і достатніх для виникнення, функціонування та зміни певної педагогічної системи» [6, с. 81].

Педагогічними умовами формування у майбутніх учителів музики готовності до педагогічної імпровізації є: мотиваційне забезпечення підготовки студентів; опанування теоретичних знань і процесуальної сутності педагогічної імпровізації; формування комплексу імпровізаційних умінь і навичок, що загалом забезпечує ефективність інтуїтивного пошуку оперативного прийняття педагогічного рішення, адекватного несподіваній ситуації навчально-музичної комунікації та спрямованого на коригування її мети, змісту, методичних прийомів.

Педагогічні умови активно впливають на мотиваційний, змістово-процесуальний і конструктивний компоненти професійної готовності майбутніх педагогів-музикантів загальноосвітнього профілю до педагогічної імпровізації, створюючи можливість розробки структури їх підготовки.

Відомо, що структура – сукупність стійких зв'язків між безліччю компонентів об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі.

У нашому випадку об'єктом є готовність майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації, а її компоненти – мотиваційний, змістово-процесуальний і конструктивний – завдяки усталеним зв'язкам генетично взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Структура (на відміну від моделі, процедури тощо) підготовки до педагогічної імпровізації пов'язана перш за все з природою цього незвичного явища – раптовістю, несподіваністю виникнення, адекватністю конкретній ситуації, оперативністю прийняття рішення. Тому запропонована структура не може мати суворої процесуальної визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема готовності особистості до професійної діяльності ретельно розглядаються в наукових дослідженнях М. Дяченка і Л. Кандибовича. Вони розуміють цей феномен як передумову плідного використання будь-якої діяльності [1, с. 49] та наголошують на необхідності вирішення готовності як психічного стану людини і стійкості харак-

теристики особистості. На їх думку, перший вид готовності є ситуативним, що відбиває особливості й вимоги майбутньої ситуації, другий – тривалим або стійким, що діє постійно та його не потрібно формувати кожного разу. Ці види готовності – цілісні утворення, що складаються з мотиваційних, пізнавальних, емоційних, рольових компонентів [1, с. 51].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У психолого-педагогічних дослідженнях підкреслюється, що професійна готовність до педагогічної діяльності є складним синтезом взаємозумовлених і взаємопов'язаних структурних компонентів – мотиваційного, змістово-процесуального, конструктивного, які, своєю чергою, потребують всебічного аналізу щодо підготовки студентів-музикантів до педагогічної імпровізації.

Отже, **метою статті** є з'ясування сутності синтезу означених структурних компонентів професійної підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації.

Виклад основного матеріалу. Імпровізаційні вміння і навички майбутніх педагогів-музикантів розглядаються як передумова їх готовності до педагогічної імпровізації. У зв'язку з цим доцільно навести докладний аналіз компонентів цієї готовності, визначити їх мету, завдання і зміст.

Мета мотиваційного компонента – сформулювати у майбутніх учителів музики комплекс мотивацій щодо готовності до педагогічної імпровізації.

Відповідно до мети основні завдання передбачають: обґрунтування ролі мотиваційного компонента у формуванні готовності до педагогічної імпровізації; виявлення складу реально існуючих мотивів музично-педагогічної діяльності вчителів; створення і впровадження в практику музично-естетичного навчання і виховання комплексу мотиваційного забезпечення готовності до педагогічної імпровізації.

Підготовка до педагогічної імпровізації шляхом виховання у студентів мотивів навчально-пізнавальної та музично-естетичної діяльності створює сприятливі передумови для формування дійсно педагогічної спрямованості майбутніх педагогів-музикантів.

Мотивом діяльності, на погляд О. Леонт'єва, є «предмет потреби – матеріальний чи ідеальний, чуттєво сприйманий або даний тільки в уявленні, в думках» [2, с. 13]. Як правило, у будь-якій діяльності конкретний індивідуум реалізує потреби, що поділяються на духовні (принципові), пов'язані із самоутвердженням, самовираженням, розкриттям власних здібностей, і матеріальні.

«Перший вид потреб, – підкреслює Р. Пилоян, – актуалізується у зв'язку з тим, що людина, яка є соціальною істотою, потребує оцінки оточуючих її людей. Не менш важливою для неї є й самооцінка.

Другий вид потреб пов'язаний з природною необхідністю їсти, пити, одягатися, виховувати дітей, допомагати батькам» [3, с. 26].

Мотивація спортивної діяльності, яку розглядає Р. Пилюян, багато в чому відповідає суті мотивації педагогічної і, зокрема, музично-педагогічної діяльності. Погоджуючись з його поглядами на цю проблему, закономірно визначити структуру мотиваційного компонента готовності майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації. Вона охоплює сім основних видів потреб, які своєю чергою поєднуються в три мотиваційні групи засад: спонукальні, базисні, процесуальні.

Спонукальні засади сприяють мотивації майбутнього педагога-музиканта на досягнення саме духовних і матеріальних потреб та охоплюють два види (П 1, П 2).

Перший вид (П 1) принципово орієнтує студента на самоутвердження, самовираження і передбачає розкриття таких його творчих здібностей, як інтуїція, антиципація, творче мислення й уява, фантазія, імпровізація в усіх видах діяльності, здатність і вміння оперативно знаходити нестандартні способи розв'язання пізнавальних завдань і несподіваних педагогічних ситуацій, творча ініціатива та сприймання, нова інтерпретація музичних творів та ін.

Другий вид потреб (П 2) спонукальних мотиваційних засад спрямований на зацікавленість студента постійно підвищувати ефективність процесу музично-естетичного виховання. У зв'язку з цим майбутній учитель музики прагне задовольнити його матеріально-виробничі потреби в загальноосвітній школі – створити сприятливі умови для проведення уроків музики, занять хорового колективу, концертної діяльності, позакласної роботи; подбати про наявність необхідного музичного інструмента або групи інструментів для учнів, магнітофона, телевізора, програвача тощо. До цього ж виду потреб звичайно належить і матеріальна підтримка роботи вчителя з музично-естетичного виховання учнів адміністрацією школи або відділу освіти.

У процесі музично-естетичного виховання потреби, що належать до спонукальних мотиваційних засад (П 1, П 2), реалізуються особливо наочно передусім завдяки розв'язанню учителем музики безлічі суперечностей духовного і матеріального спрямування, внаслідок чого виникає необхідність у педагогічній імпровізації. Це дозволяє зробити більш об'єктивним і наочним процес суспільного визнання педагога-музиканта.

Наступні три види потреб (П 3, П 4, П 5) належать до базисних мотиваційних засад і мають специфічний характер. Для досягнення найбільших результатів у музично-виховній роботі в загальноосвітній школі майбутній учитель музики зацікавлений мати сприятливі сімейно-побутові умови життя, добре здоров'я, належні спеціальні вміння

і навички щодо готовності до педагогічної імпровізації. Потреби цього порядку характеризують рівень об'єктивних можливостей учителя музики. Тому вони мають назву базисних засад мотивації.

Перший вид цієї групи потреб (П 3) відбиває природну потребу педагога-музиканта у певному доброзичливому соціально-особистісному мікрокліматі, в повазі до членів родини, друзів, знайомих, у наявності сприятливих сімейно-побутових умов життя тощо. Як свідчать результати досліджень Р. Пилюяна, потреби (П 3) часто є «провідними в структурі мотивації» [3, с. 29].

Другий вид потреб (П 4) базисних засад мотивації логічно впливає з попереднього (П 3). Мати добре здоров'я, чудову фізичну форму і на основі цього відмінний настрій, моральний комфорт, впевненість у власних силах, оптимістичне бачення і ставлення до дійсності, що оточує, віру в майбутнє зацікавлений як майбутній учитель музики, так і педагог іншої спеціальності, людина загалом.

Третій вид потреб (П 5) є, на наш погляд, провідним у групі базисних мотиваційних засад щодо готовності до педагогічної імпровізації. Без нагальної потреби в оволодінні студентами – майбутніми учителями музики спеціальними знаннями, імпровізаційними вміннями і навичками неможливо бути впевненим в його готовності до цієї незвичної діяльності.

Майбутній педагог-музикант загальноосвітнього профілю, навчаючись на музично-педагогічному факультеті педвузу, має ретельно і наполегливо здобувати знання, вміння і навички, необхідні для подальшої роботи в школі. Це психолого-педагогічні, методичні, музично-теоретичні та музично-історичні знання, володіння основним і додатковим музичними інструментами, вокальна та диригентсько-хорова підготовка, здатність витончено і диференційовано слухати музику (мелодичний, гармонічний, ладовий, ритмічний, тембровий музичний слух; чуття форми, стилю, строю, ансамблю тощо).

Передумовою готовності учителя музики до педагогічної імпровізації є володіння комплексом спеціальних умінь і навичок. До них належать читання з листа, транспонування, підбір на слух, імпровізування на музичному інструменті та створення нових, оригінальних варіантів виконання, спеціальні вокальні, інструментальні, диригентські та ін. прийоми керування музичною діяльністю учнів. Майбутні педагоги-музиканти потребують належного рівня володіння імпровізаційними виконавсько-мовленнєвими вміннями і навичками.

Таким чином, цей вид (П 5) у групі базисних засад мотивації є ознакою музично-професійної спрямованості потреби студентів музично-педагогічних факультетів педвузів щодо готовності до педагогічної імпровізації.

До третьої групи мотиваційних засад увійшли два види (П 6, П 7), що відбивають рівень потреб майбутніх учителів музики у нагромадженні інформації (психологічної, професійної, соціальної, побутової тощо) про учнів, їх батьків, колег по навчанню і роботі, а також ступінь зацікавленості студентів у наявності позитивного психогенного впливу. Оскільки їх роль важлива безпосередньо під час процесу навчально-музичної комунікації, ці види потреб визначено як процесуальні засади мотивації.

Перший вид третьої мотиваційної групи (П 6) природно викликає потребу майбутніх педагогів-музикантів у нагромадженні якомога більшої інформації перш за все про учнів, з якими спілкуються під час уроків музики. Завдяки цьому підвищується якість та ефективність музичних занять. Заздалегідь враховуючи психологічні особливості кожного учня, його здібності, нахили, інтереси, потреби, можливості, педагоги в процесі музично-естетичного виховання гнучко, цікаво, різноманітно, варіативно перебудовують власну навчальну і виховну діяльність і розкривають широкий простір для педагогічної імпровізації.

Другий вид потреб процесуальних мотиваційних засад (П 7) полягає в зацікавленості майбутніх учителів музики у відсутності психогенних впливів, що негативно відбивається на їх навчанні та практичній роботі в школі. Навпаки, у них виникає потреба у співпраці з педагогами педвузу, школи, іншими студентами, у сприятливій психологічній атмосфері занять, у несподіваних ситуаціях, які нестандартно, нешаблонно, оригінально розв'язуються, тощо. Такий ефективний «інструмент» мотивації позитивно впливає на готовність студентів музично-педагогічних факультетів до педагогічної імпровізації.

Таким чином, мотиваційний компонент структури професійної підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації складається з семи видів найбільш природних людських потреб, поділених на три мотиваційні групи – спонукальні, базисні, процесуальні засади. Перелічені мотиваційні групи генетично пов'язані та існують одночасно, в комплексі.

Змістово-процесуальний компонент має на меті забезпечити формування у майбутніх учителів музики означеного компонента готовності до педагогічної імпровізації.

Основне завдання полягає у визначенні змісту, об'єму, структури навчального матеріалу, опанування якого дасть змогу реалізувати мету.

Мета і завдання змістово-процесуального компонента структури професійної підготовки до педагогічної імпровізації визначили його зміст, який складається з двох взаємопов'язаних частин теоретичних і процесуальних знань майбутніх учителів музики.

Перша частина – сукупність методологічних і теоретичних посилок, психолого-педагогічних і спеціальних знань сутності педагогічної імпровізації складається з двох взаємопов'язаних блоків: методологічне і теоретичне обґрунтування взаємодії стереотипного та імпровізаційного в педагогічній діяльності; психолого-педагогічні та спеціальні знання змісту, функцій і видів педагогічної імпровізації.

У першому блоці докладно розглядається сутність понять «стереотипне» та «імпровізаційне» з погляду філософії, психології, мистецтвознавства. Продовжуючи розгляд взаємодії стереотипного та імпровізаційного в педагогічній діяльності, обґрунтовується положення про те, що стереотипне полягає у жорсткості зв'язків елементів навчально-виховного процесу (мети, мотивів, суб'єкта, засобів, умов, об'єкта, результатів тощо), імпровізаційне передбачає варіативність усіх елементів цього процесу, а також варіативність зв'язків між ними, завдяки якій відбувається його змінювання і розвиток.

У другому блоці ґрунтовно визначається поняття «імпровізація», зокрема, «педагогічна імпровізація», її зміст, функції та види. Виходячи на розгляд педагогічної імпровізації вчителя музики, формується висновок, що вона є об'єктивною складовою навчально-виховного процесу і виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між усталеними, традиційними формами музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності та нестандартними, творчими методами їх втілення в несподіваній ситуації взаємодії вчителя й учнів.

Друга частина – процесуальні знання щодо педагогічної імпровізації – розкриває етапи процесу творчої діяльності загалом і педагогічної імпровізації, зокрема, які передбачають: миттєвий аналіз несподіваної ситуації, що склалася на уроці, або раптову появу (осявання) оригінальної ідеї; оперативне прийняття педагогічно доцільного рішення; прилюдне втілення творчого задуму; експрес-оцінку результатів.

У цій частині висвітлюється процес набуття комплексу спеціальних прийомів керування музичною діяльністю учнів, що застосовуються під час педагогічної імпровізації.

Цікавий, захоплюючий виклад теоретичних положень сутності педагогічної імпровізації вчителя музики обов'язково має підвищити інтерес і потреби (П 1, П 5, П 7) студентів до цього незвичного явища.

Змістово-процесуальний компонент структури професійної готовності майбутніх педагогів-музикантів до педагогічної імпровізації безпосередньо втілюється у конструктивному.

Конструктивний компонент має на меті сформувати у студентів – майбутніх учителів музики готовність до педагогічної імпровізації.

Основними завданнями цього компонента є: формування конструктивного компонента, який сприятиме становленню мотиваційного і змістово-процесуального компонентів; розробка комплексу специфічних педагогічних дій, які формують у майбутніх учителів музики готовність до педагогічної імпровізації.

Відповідно до навчальних програм з музики середньої загальноосвітньої школи, розроблених авторською групою під керівництвом О. Ростовського, учитель музики має розвивати творчі здібності учнів до співу, музикування, виховувати в них музичний слух, художні смаки, вчити розмірковувати про почуту музику, робити самостійні висновки й узагальнення; враховувати сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу та одночасно спиратися на закономірності самої музики, пам'ятаючи, що урок музики повинен бути цілісним уроком мистецтва.

Зазначені програми передбачають тематичну побудову, яка сприяє досягненню цілісності та єдності всіх елементів уроку, де головним є не види діяльності учнів, а різні грані музики як єдиного цілого. Це дає учням змогу ефективно оволодівати вокально-хоровими, музично-ритмічними й іншими практичними навичками відповідно до конкретної теми. Матеріал програм не є догмою і розкриває перед учителем музики можливості вільного маневрування при орієнтації на тематичний компас.

Програми охоплюють такі елементи уроку, які розглядаються в комплексі: хоровий спів (вокально-хорові навички); виконання музично-ритмічних рухів (пластичне інтонування засобами вільного диригування, танцювальні рухи, крокування, гру на уявних музичних інструментах тощо); гру на елементарних музичних інструментах (бубні, барабані, трикутнику, металофоні, сопілці тощо); музичну грамоту (звуквисотність, метроритм, темп, динаміку, лад, тембр, регістр тощо); слухання музики. Основою всіх форм залучення учнів до музики є емоційне, активне сприймання музики.

Неважко помітити, що всі умовно поділені елементи уроку мають як традиційний, усталений характер, так й імпровізаційне спрямування. Наприклад, виконання музично-ритмічних рухів і гра на елементарних музичних інструментах головним чином є імпровізаційними. Вивчення музичної грамоти не є самоціллю й органічно включається в урок під час розучування пісень і слухання музики, що своєю чергою вимагає від педагога-музиканта визначених знань, умінь і навичок.

Виходячи з того, що в програмах особливе місце відводиться хоровому співу, варто зосередити увагу саме на цій формі залучення учнів до музики, де педагогічна імпровізація виявляється наочно й повно.

Зміст конструктивного компонента структури професійної підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації передбачає цілеспрямоване і послідовне засвоєння студентами комплексу специфічних педагогічних дій, що сприяють керівництву музично-виховною роботою в школі.

Педагогічні дії вчителя, спрямовані на керівництво музичною діяльністю школярів, зокрема, під час педагогічної імпровізації, реалізуються у вигляді спеціальних прийомів, що поділяються на музичні покази та словесні пояснення. Вони використовуються під час демонстрування пісень, ілюстрування навчальних завдань уроків, у процесі керування хоровим виконавством учнів та існують вокальні, інструментальні, диригентські, до того ж не тільки ізольовані, але й комбіновані. Найбільшою методичною ефективністю володіють комбіновані покази.

Їх якісними особливостями є: художня виразність музичного виконання – співу, гри на музичному інструменті, диригування; педагогічна доцільність, що залежить від точності того чи іншого прийому відповідно до певних педагогічних завдань і від націлювання його якості на розв'язання цих завдань. Саме це характеризує показ як передумову застосування педагогічної імпровізації.

Висновки. Так, визначення мотиваційного, змістово-процесуального і конструктивного компонентів у структурі професійної підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної імпровізації природно впливає із специфіки уроку музики та є об'єктивною умовою реалізації навчальних програм з музики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: БГУ, 1976. 176 с.
2. Леонтьев А.И. Потребности, мотивы и эмоции: Конспект лекций. Москва: МГУ, 1971. 40 с.
3. Пилоян Р. А. Мотивация спортивной деятельности. Москва: Физкультура и спорт, 1984. 104 с.
4. Смиренський В. М. Педагогічна імпровізація вчителя музики як важливий компонент його професіоналізму. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2017. № 5(1). С. 265-273. URL: <http://pptma.dn.ua/files/2017/5-1/25.%20Smyrenskyi%20s.%20265-273.pdf> (дата звернення: 30.03.2017).
5. Смиренський В.М. Стереотипне та імпровізаційне в педагогічній діяльності. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. № 7. С. 150-168. URL: <http://pptma.dn.ua/files/2018/7/13.%20Smyrenskyi%20150-168.pdf> (дата звернення: 20.04.2018).
6. Юцевич Ю.Є. Педагогічні умови формування та розвитку... (на прикладі співацького голосу). *Проблеми естетичного виховання учнівської молоді*. Київ: Ін-т педагогіки АПН України, 1996. Вип. 1. С. 80-86.